

Závěrem: Český nezájem se prosazuje

Petr Drulák

Lze očekávat, že budoucí analýzy české politiky budou chápat rok 2009 jako významný mezník českého politického vývoje. Zůstává však otázkou, zda bude považován za bod, v němž česká politika dosahuje svého dna, aby se odrazila k očistě a obnově v rámci stávajícího systému, či za moment, v němž začíná volný pád končící krachem českého pokusu o liberální demokracii. V české zahraniční politice se tento rok, bohatý na události, projevil hlubokými otřesy jejích dvou základních ideových orientací – evropské a atlantické. Právě analýzou těchto otřesů začíná naše závěrečné shrnutí. Následovat budou úvahy o některých dalších důležitých událostech předchozího roku.

ATLANTISMUS? KONTINENTALISMUS? NEZÁJEM!

Bezprostředním dědictvím zmíněných otřesů evropské a atlantické orientace české zahraniční politiky jsou krize českého atlantismu a pochybnosti o českém kontinentalismu. Nejde zde o to, že by atlantismus a kontinentalismus nebyly všeobecně přijímány. To nebyly nikdy. Jde koneckonců o směry, které se „vylíhly“ z rozpadu internacionalistického konsenzu devadesátých let, k němuž dochází v důsledku završení „návratu do Evropy“. Internacionalistický konsenzus současně zahrnoval jak orientaci k Washingtonu, tak i orientaci k Bruselu a Berlínu. S jeho rozpadem se formuje jednak atlantické směřování k Washingtonu, které souzní především na pravici, a jednak kontinentální směřování k Bruselu a Berlínu, které rezonuje zejména na levici. Otřesy roku 2009 však připravují české atlantisty o jejich atlantismus a rovněž zpochybnují kontinentalismus českých kontinentalistů.

Krize českého atlantismu je hlubší a viditelnější. V několika předchozích letech se

čeští atlantisté definovali svou bezpodmínečnou podporou české účasti v americkém projektu raketové obrany, jejíž nejvýznamnější součástí měla být radarová základna v Brdech. Navzdory propagační kampani se Topolánkově vládě nepodařilo získat pro již vyjednanou a podepsanou dohodu s USA ani dostatečnou politickou podporu v parlamentu, ani veřejné mínění. V okamžiku, kdy Obamova administrativa celý projekt raketové obrany přehodnocuje, a to z finančních i strategických důvodů, radarová základna v České republice z jeho nové verze vypadává.

Čeští atlantisté reagují na tuto zprávu velkým zklamáním a přímo i nepřímo obviňují Obamovu administrativu ze zrady a z ustupování velmocenským nárokům Ruska. Příliš věrohodná tato obvinění nejsou už proto, že Američané do svých plánů raketové obrany nově začleňují Rumunsko, které je svou přítomností v černomořské oblasti pro Rusko geopoliticky mnohem citlivější než ČR. Výrazná emocionální reakce českých atlantistů prozrazuje jejich hlubší nespojenost s Obamovou zahraniční politikou a nostalgii po politice Bushově. Čeští atlantisté ve svém posuzování současné americké zahraniční politiky přejímají do velké míry argumenty a rétoriku opozičních republikánů. Stejně jako republikáni kritizují Obamovy krizové plány na záchranu amerického hospodářství a jeho vizi světa bez jaderných zbraní, vyčítají mu, že zapomíná na střední Evropu a na Tibet, když hledá dohodu s Ruskem a Čínou.

V české politice tím dochází ke zvláštní situaci, v níž se pravicově orientovaná atlantická síť politiků, diplomatů a publicistů, která dlouhodobě a často až dogmaticky vyzdvihovala spojenectví s USA jako nejvýznamnější cíl české zahraniční politiky, vymezuje vůči americké zahraniční politice kritičtěji než levice, jejíž podpora transatlantickým vztahům bývala tradičně spíše vlažnější. Vzniká pak otázka, co bude ideovou náplní českého atlantismu bez USA. Potenciálně silným jednotícím elementem této části české elity bude rusofobie, která patří k významným motivačním faktorům českého atlantismu. Rusofobií zde nemáme na mysli oprávněnou ostražitost před některými způsoby, jimiž Rusko prosazuje své zájmy, zejména cestou udržování a budování zpravodajských a lobbistických sítí či získávání majetkových účastí ve strategických sektorech českého hospodářství. Rusofobií rozumíme svou podstatou studenovělečnou konstrukci Ruska jako základní hrozby české svébytnosti, jíž je třeba čelit na všech frontách. Tuto rusofobii se pokusil využít např. premiér M. Topolánek, když ve snaze přimět senátory ODS ke schválení *Lisabonské smlouvy* prohlásil, že Česká republika si tímto hlasováním vybírá mezi Moskvou a Bruslem. Tatáž rusofobie motivovala podporu americkému radaru řadou českých atlantistů.

Ani český kontinentalismus nezůstává bez otřesů. Kontinentalismus patří k důležitým zdrojům identity české sociální demokracie bez ohledu na to, že postrádá silnější zázemí mezi jejími voliči. Podpora evropské integraci ji spojuje s jejími sesterskými stranami v západní Evropě, čímž jí umožňuje pojmát sebe samu jako stranu moderní a evropskou a tím i odlišnou od radikální levice, představované v Česku spíše euroskeptickými komunisty. Čeští kontinentalisté tradičně zdůrazňují, že ČR se musí především soustředit na aktivní a konstruktivní roli v Evropské unii. Jedním z nejvýznamnějších testů této role mělo být české předsednictví v Radě EU. Přesto právě čeští kontinentalisté vyvolali pád vlády během předsednictví, který Českou republiku v EU těžce poškodil. Jakkoli hlavní odpovědnost za svůj pád nese sama To-

polánková vláda a jakkoli byly kontinentalistické výtky vůči korupčním praktikám a aroganci vlády oprávněné, jednání českých kontinentalistů nelze z kontinentalistického hlediska obhájit.

Arogance patří v českém prostředí již dlouhá léta k vnějším projevům politické moci, stejně jako korupce patří k základním mechanismům jejího vnitřního fungování. Načasování pádu vlády na období předsednictví by bylo pro kontinentalisty obhajitelné pouze tehdy, pokud by vláda svým výkonem předsednictví České republiky a EU poškozovala. I když lze vznést vůči prvním měsícům českého předsednictví různé výhrady, rozhodně nebyly takového rázu, aby ospravedlňovaly pád vlády. Naopak vládní výkon předčil očekávání (která nebyla ostatně tak velká). Vyslovením nedůvěry vládě upřednostnili čeští kontinentalisté krátkodobý stranický zájem před obecným zájmem Česka na dobré reputaci v EU i před svou vlastní dlouhodobou ideovou orientací.

K podobnému upřednostnění, tentokrát již jen taktických zájmů před dlouhodobou orientací, se čeští kontinentalisté opět uchylují o několik měsíců později. Když prezident zdůvodňuje své otálení s ratifikací *Lisabonské smlouvy* obavami z majetkových nároků sudetských Němců a žádá výjimku z Charty základních práv a svobod, získává podporu sociální demokracie. Ač čeští kontinentalisté *Lisabonskou smlouvu* do té doby bez výhrad podporovali, neodolali přitažlivosti germanofobních argumentů. Ty jsou sice v rozporu s kontinentální orientací, ale dobře rezonují u významné části jejich voličů.

Zatím nelze říci, zda čeští kontinentalisté směřují do podobné vnitřní krize, v níž se ocitli čeští atlantisté. I přes svá klopýtání nezpochybňují svoji orientaci na evropskou integraci a otázka po českém kontinentalismu bez Bruselu zatím není namístě. Na druhou stranu jak ukazuje nezáviděníhodná zkušenost států jižního křídla EU, ekonomicky slabý stát se může poměrně rychle dostat pod tlak finančních trhů, bruselských institucí i ostatních členských států EU, v jehož důsledku je nucen k bolestivým rozpočtovým škrtnutím, které dopadají především na nejzranitelnější část obyvatelstva. Při jeho mělkosti, obnažené loňskými událostmi, nelze očekávat, že by český kontinentalismus podobný tlak bez dalšího mohl ustát. Podpora evropské integraci by v takových podmínkách patrně rychle dosáhla svých limitů a byla by vytlačována znovu oživenými obavami z německé dominance, jejichž mobilizační potenciál zejména na české levici nelze podceňovat.

Co vzejde z těchto otřesů dvou hlavních směrů české zahraniční politiky? Ani rusofobie, ani germanofobie nemají dostatečný potenciál k tomu, aby se staly významnými ideovými orientacemi české zahraniční politiky. Na rozdíl od kontinentalismu a atlantismu nenabízejí pozitivní program a trpí intelektuální vyčpělostí, která dlouhodobě podrývá jejich domácí podporu. Německo je uznávaným politickým partnerem napříč politickým spektrem, a jakkoli rusofobie oslovuje určitou část české pravice, její větší část přistupuje k Rusku zcela pragmaticky. Nejistá je budoucnost internacionalismu, který v sobě spojuje konstruktivní prvky atlantismu i kontinentalismu a který přežíval zejména v malých stranách, zejména u Strany zelených a v omezené míře také u KDU-ČSL. Jeho nositelé jsou však v současnosti na hranici, či možná již za hranicí politického přežití. Nové, pravicově populistické strany (TOP 09, Věci ve-

řejně), které se tlačí na jejich místo, jsou z hlediska zahraničněpolitické orientace nečitelné a nezdá se, že by v této oblasti hledaly své priority. Autonomismu se s výjimkou prezidentových pokusů o rozvoj vztahů s Ruskem nepodařilo dát pozitivní obsah a ustrnul na pozici negativního vymezování vůči kontinentalismu a atlantismu.

K těmto velkým ideovým orientacím se v české zahraniční politice už delší dobu rýsuje jiná alternativa – politika nezájmu.¹ Jde o pasivní politiku, v níž se část politické elity ztotožní s představami či přímo požadavky významného mezinárodněpolitického aktéra (Bruselu či Washingtonu) a převezme tyto představy a požadavky do svého politického programu. Do jeho uskutečnění však není ochotna nic investovat. Zahraniční politika patří v očích české politické reprezentace k nejméně zajímavým politickým oblastem podobně jako např. školství, kultura či podpora výzkumu. Nemůže nabídnout rozsáhlé „penězovody“ jako obrana, doprava či místní rozvoj, ani lukrativní kontakty s podnikateli jako finance či průmysl a obchod, ani přístup k citlivým informacím diskreditujícím oponenty jako vnitro, ani možnost ovlivňovat vyšetřování a soudní řízení jako vnitro a spravedlnost. Tento nezájem politické elity o zahraniční politiku však pouze vyjadřuje hlubší nezájem a provincialismus české společnosti. Deklarovaná priorita zahraniční politiky potom zůstává obvykle pouze na papíře.

Může se však o ní také vést virtuální spor s politickými oponenty. Jeho virtuálnost spočívá v tom, že strany sporu se primárně nesnaží přesvědčit oponenta či veřejné mínění o svých argumentech, nmluvě o hledání shody cestou vzájemných ústupků. Virtuální spor umožňuje politickým stranám před voliči ukázat, že mezi nimi existují principiální a ideové odlišnosti a že v české politice nejde jen o uspokojování materiálních potřeb jejich aktérů a klientelistických sítí, na něž jsou napojeni. Virtuální spor navíc své účastníky k ničemu nezavazuje, poněvadž do zahraniční politiky stejně nikdo nic investovat nebude a voliči to ani neočekávají. Jde o neuvěřitelně levné divadlo, které politickým aktérům umožňuje udržovat ve voličském publiku zdání demokratické debaty a možnosti volby. Nepřekvapí pak, že uskutečňování zahraničněpolitických programů zůstává stranou zájmu i jejich tvůrců samých a že hledání celospolečenského konsenzu o zahraniční politice ani navazující vytváření její koncepce už několik let nejsou na pořadu dne.

V tomto ideovém vakuu se pak zahraniční politika stává zajatcem proměnlivého rozložení politických a administrativních sil na Ministerstvu zahraničních věcí ČR, Ministerstvu obrany ČR, Úřadu vlády ČR, Pražském hradu a v dalších institucích. Nejde tedy o konzistentní naplňování českých zájmů, nýbrž o chaotické prorážení bariéry českého nezájmu, motivované dílčími zájmy a předsudky.

VÍZOVÉ PRŮŠVIHY, UKONČENÉ RATIFIKACE A DALŠÍ UDÁLOSTI

Česká zahraniční politika byla v loňském roce pod vlivem jak jedinečných a neopakovatelných událostí, tak i dlouhodoběji působících faktorů. K neopakovatelným událostem patřilo především české předsednictví v EU a pád vlády během tohoto předsednictví. V důsledku pádu vlády a poslední fáze ratifikace *Lisabonské smlouvy*

bezprecedentně vzrostla prezidentova role v české politice. Prezident se stal rozhodujícím aktérem české politické scény (ujal se tím role, která obvykle připadá premiérovi) – v jeho rukou bylo jak ukončení ratifikace smlouvy, tak i jmenování nové vlády: úřednické, a tudíž vůči prezidentovi slabé. To představuje nepříznivý vývoj jak z hlediska českého ústavního pořádku, tak i z hlediska rostoucí mezinárodní izolace českého prezidenta. K dlouhodoběji působícím faktorům patřila výše rozebraná politika nezájmu. V důsledku těchto skutečností působila rozpačitým dojmem řada kroků české zahraniční politiky a událostí, který se jí týkaly.

Okolkování kolem ratifikace *Lisabonské smlouvy* získalo charakter frašky, v níž se Česká republika nejprve schovávala za odkazy na ratifikační peripetie v druhých státech (druhé irské referendum, německý ústavní soud), aby na poslední chvíli k převrácení všech prohlásila, že kvůli možným nárokům sudetských Němců žádá stejnou výjimku z Charty základních práv a svobod, jakou si vyjednali Britové a Poláci.

Dlouhodobě proklamovaný zájem o západní Balkán a východní Evropu postrádal hmatatelnější obsah. Skutečnost, že za českého předsednictví byla zahájena nová východní iniciativa EU Východní partnerství, byla spíše časovou shodou okolností. Českému předsednictví se navíc v důsledku pádu vlády nepodařilo dát tomuto zahájení odpovídající politický profil, když řada představitelů států EU dala před touto akcí přednost jinému programu. Významnějších úspěchů se českému předsednictví nepodařilo dosáhnout ani v přibližování západního Balkánu k EU.

Ještě citelnější než tyto spíše symbolické neúspěchy bylo selhávání na praktické úrovni ve vztazích s těmito státy. Vztahy s Ukrajinou utrpěly skandálem kolem korupce při udělování českých víz. Po podobném skandále o několik měsíců dříve ve Vietnamu a po opakovaných stížnostech z balkánských zemí na problémy při získávání českých víz se ukazuje, že česká vízová politika je jednou z nejproblematičtějších oblastí našeho zahraničního působení. Současně jde o jednu z mála oblastí, kde ČR může ostatním reálně pomoci. Na základě vlastní postkomunistické zkušenosti bychom měli vědět, jak důležitý je pro transformující se státy co nejjednodušší přístup jejich občanů do vyspělejšího zahraničí.

Objevily se otázky nad českou snahou přispět ke zlepšení transatlantických vztahů. Česká republika neprojevila ochotu pomoci při rušení věznic na Guantánamu přijetím byť jen několika propuštěných zajatců (na druhou stranu české předsednictví otevřelo tuto možnost ochotnějším členům EU). Vpředvečer Obamovy návštěvy v Praze český premiér komentoval americké plány na záchranu hospodářství způsobem, který lze označit za nediplomatický až urážlivý. Nediplomatický byl svou vyčítavostí rovněž otevřený dopis B. Obamovi, k němuž se připojili čtyři významní představitelé českého politického života (bývalý prezident a členové minulých vlád). O nepřiměřených reakcích českých atlantistů na americké rozhodnutí vynechat Česko z raketové obrany už byla řeč.

Česku se s výjimkou Německa dlouhodobě nedaří budovat politické vztahy s rozhodujícími aktéry evropské politiky. Absenci těchto vztahů s Ruskem lze ještě přičíst předsudkům panujícím na obou stranách, byť, jak ukazuje příklad polské politiky vůči Rusku, koncepčně založená politika tyto předsudky dokáže překonávat. Nicméně podobná absence politické spolupráce se západoevropskými státy (zejména

s Francií, Velkou Británií, Itálií a se zeměmi Beneluxu) je neomluvitelná. Od počátku omezovala české předsednictví a i do budoucna bude brzdou našeho působení v EU.

Oboustranné předsudky rovněž zatěžují vztahy s Rakouskem, kterým se stále nedaří dát pozitivní impulz. V česko-rakouských vztazích zatím chybějí společná témata praktické spolupráce a i tam, kde se tato témata jednoznačně nabízejí, jako např. v dalším propojení obou států, vážně jejich uskutečňování. Vztahy se pak snadno stávají obětí sporů o minulost, jako tomu bylo na podzim roku 2009.

Své limity opět ukázala česká politika ochrany lidských práv, která obhájí výlučně lidská práva porušovaná některými autoritativními režimy s levicovou orientací a ignoruje závažná porušení těchto práv jinde. Česko se tak přiřadilo k hrstce zemí, které odmítnutím Goldstonovy zprávy v OSN daly přednost podpoře současné zahraniční politiky Izraele před lidskými právy Palestinců. Podobně se ČR ve jménu energetické bezpečnosti snaží rozvíjet vztahy s represivními režimy ve Střední Asii; energetický summit s těmito státy patřil k hlavním iniciativám českého předsednictví. Česká republika přitom rozhodně nechce komplikovat vztahy se Střední Asií vznášením otázek k pošlapávání lidských práv tamních občanů. Naší pověsti obránců lidských práv rovněž neprospěl prudký nárůst žádostí českých Romů o politický azyl v Kanadě, v jehož důsledku Kanada uvalila na české občany vízovou povinnost.

Navzdory nepříznivým okolnostem se české zahraniční politice podařilo dosáhnout i několika mírných úspěchů a praktických změn. Předsednictví bylo dobře zvládnuto po stránce logistické a administrativní. V oblasti energetické bezpečnosti bylo dosaženo i některých dílčích úspěchů (plynovod Nabucco, kontakty se Střední Asií a s Ázerbájdžánem), byť pouze čas ukáže, zda šlo o významné posuny či slepé uličky. Předsednictví rovněž přispělo ke zviditelnění České republiky na Dálném východě a umožnilo ČR hrát konstruktivní roli v obvykle pomíjených oblastech, jako jsou rozvojová politika či politika vůči subsaharské Africe.

Vztahy s Německem se dále upevnily, a to hned v několika rovinách. Německo nemělo zájem na neúspěchu českého předsednictví a i přes rozdílná stanoviska v některých otázkách v kritických chvílích české předsednictví podpořilo. Česko dále upevňuje strategické partnerství s Německem v oblasti energetické bezpečnosti – pro vytváření svých energetických zásob může nově využívat německé zásobníky a chystá se plynovod Gazela, který by ČR napojil na baltický plynovod Nordstream. Mimořádně intenzivní vztahy s Německem probíhají mimo vysokou politiku na regionální, expertní a administrativní úrovni.

Positivních praktických změn dosáhla Česká republika ve své středoevropské politice. V rámci visegrádské spolupráce se rozjíždí projekt konzulární spolupráce visegrádských států ve třetích státech, jehož prvním výsledkem je společný konzulát v Kapském Městě v Jihoafrické republice. Visegrádští partneři rovněž podporovali české předsednictví v EU a prohloubila se bilaterální spolupráce s Polskem. Navázáním diplomatických styků s Lichtenštejnskem se daří postupně překonávat jeden ze středoevropských sporů o minulost.

I přes otřesy ve vztazích s USA a dohady na domácí scéně udrželo Česko svoji vojenskou přítomnost v Afghánistánu, čímž podpořilo americkou zahraniční politiku

v jedné z oblastí, které jsou pro Washington klíčové. Ratifikací *Lisabonské smlouvy* byl nakonec úspěšně završen zdoluhavý a neslavný proces českého schvalování tohoto dokumentu. Česká republika tím ukončila svůj nekonstruktivní vzor a vrátila se do hlavního proudu evropské politiky.

Česká republika se připojila k evropskému hlavnímu proudu i v dalších oblastech. V roli předsednické země se podílela na dojednání „irských výjimek“, které přispěly k ratifikaci *Lisabonské smlouvy* v Irsku. V nové Evropské komisi získal český komisař portfolia rozšiřování a Evropské politiky sousedství, která odpovídají oblastem, o něž se Česko v EU dlouhodobě zajímá. Ač se nevzdalo podpory lidských práv na Kubě, utlumilo své pokusy o izolaci kubánského režimu, pro něž se ČR nepodařilo získat dostatek spojenců v EU. Dnes volí, podobně jako zbytek EU, realističtější cestu dialogu s kubánskou vládou při současné podpoře tamní opozice. Česká republika rovněž jako poslední země EU ratifikovala Římský statut Mezinárodního trestního soudu, čímž odstranila jeden z dalších rozporů své lidskoprávní politiky. Poskytnutím politického azylu barmským uprchlíkům dosáhla hmatatelného výsledku v této oblasti.

ZÁVĚR

Dílní úspěchy české zahraniční politiky nemohou zakrýt její dlouhodobá i krátkodobá selhávání. Základní příčinou tohoto selhávání je nezájem české společnosti a jejích politických elit o vše, co přesahuje rámec české kotliny. Jeho důsledkem je hra na ideové spory v české zahraniční politice, v nichž ve skutečnosti o nic nejde, nebo které naopak maskují střety klientelistických sítí.

Tuto neutěšenou situaci lze paradoxně interpretovat i pozitivně. Můžeme se dohadovat, že svědčí o absenci vnějších hrozeb České republice. Může však jít o dohad mylný, neboť pokud si hrozeb všimneme, až když jsou tu, bývá pozdě. Navíc absence hrozeb neznamená absenci příležitostí, které by se daly využít.

Politika nezájmu však v sobě skrývá mnohem závažnější nebezpečí, než je zanedbání prevence možných hrozeb či promarnění příležitostí za našimi hranicemi. Její ideová vyprázdňenost má rozkladný účinek na veřejný život. Oč se opírá legitimita politiky postavené pouze na střetu o materiální požitky čerpané z veřejných zdrojů cestami legálními i nelegálními? Ve jménu čeho může stát žádat loajalitu svých občanů? Nezájem nutně vede ke všeobecné korupci, která se netýká pouze politiky, nýbrž celé společnosti. Skandály české vizové politiky jsou podobně jako pád vlády během předsednictví důsledkem téže politiky nezájmu, která v konečném důsledku ohrožuje liberálně demokratický systém.

Tento problém očividně přesahuje tematický i časový rámec ročenky české zahraniční politiky. Nicméně právě analýza roku 2009 v české zahraniční politice pomáhá odhalit podstatu politiky nezájmu a některé její důsledky.

Poznámky

- ¹ Drulák, Petr–Braun, Mats (eds.) (2010): *In the Quest of National Interest: a Methodological Reflection on Czech Foreign Policy*. Frankfurt nad Mohanem: Peter Lang; Drulák, Petr–Handl, Vladimír a kol. (2010): *Hledání českých zájmů: vnitřní rozmanitost a vnější akceschopnost*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů; Drulák, Petr–Horký, Ondřej a kol. (2010): *Hledání českých zájmů: obchod, lidská práva a mezinárodní rozvoj*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů; Drulák, Petr–Střítecký, Vít a kol. (2010): *Hledání českých zájmů: mezinárodní bezpečnost*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.